Маслюк М.Г.

Виокремлення типів імплікатур в українській та англійській мовах

Маслюк Маріанна Геннадіївна,
аспірантка кафедри загального і порівняльного мовознавства та новогрецької філології,
Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ, Україна

Анотація. Подаючи класифікацію імплікатур у сучасній лінгвістиці, авторка дає власне визначення поняттю метафоричного, евфемістичного та антифразисного типів імплікатур. Особливої уваги у статті заслуговує виокремлення одинадцяти типів імплікатур, що виникають при порушенні максим Якості, Кількості, Способу принципу Кооперації Г.П. Грайса. Дослідження виокремлених типів імплікатур проведено на матеріалі фольклору англійської та української мов.

Ключові слова: *імплікатура, принцип Кооперації, максими кооперації Г. П. Грайса, порушення максим, метафорична імплікатура, евфемістична імплікатура, антифразисна імплікатура*

Вступ. Лінгвістична прагматика, що вивчає функціонування мовних знаків у проекції на інтерактивність суб'єктів комунікації та безпосередньо пов'язана з поняттям імплікатури, нині привертає увагу багатьох учених, серед яких найвідомішими є Н.Д. Арутюнова, Ф.С. Бацевич, В.І. Карасик, М.В. Нікітін, І.П. Сусов, K. Bach, R. Carston, W.A. Davis, J.A. Hirschberg, S. Levinson, J. Searle, R.C.S. Walker. Як відомо, імплікатури вивчалися ще античною риторикою, проте саме лінгвопрагматика знаменувала поворот від студіювання структурних особливостей мови до реалізації мови в мовленні. Теорія імплікатур актуалізувала питання про спосіб реалізації імпліцитної інформації: "Яким чином стає можливим мати на думці більше, ніж сказано?" [9, с. 5]. Її цінність полягає в тому, що значення розглядається у сфері мовлення, а не мови. Отже, ми маємо справу з прагматичним значенням, що характеризується проникненням у когнітивну сферу комуніканта, що уможливлює передачу смислу, більшого за виражений буквально.

На сьогодні проблема виокремлення типів імплікатур є дуже актуальною для сучасної прагмалінгвістики і дедалі більшого значення вона набуває у зв'язку із потребою осмислення принципів та особливостей класифікації імплікатур. У нашій науковій розвідці ми розглянемо класифікацію імплікатур Г.П. Грайса та Е. Рольфа. Науковою новизною буде розроблена детальна характеристика можливих типів імплікатур, які виникають при умисному порушенні максим Г.П. Грайса та використання стилістичних фігур мови, що є засобами їх створення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Пропонована стаття є продовженням попередніх досліджень, у яких висвітлено питання імплікатур, проблема імпліцитних смислів та засоби реалізації імпліцитності. Зокрема, імплікатуру як спосіб трансляції емоцій мовця на матеріалі сучасного англомовного емотивного дискурсу вивчав В.О. Велівченко. А.М. Ерліхман студіювала засоби реалізації імпліцитності у драматургійному тексті (на матеріалах англомовних п'єс XX століття). Проценко О.О. досліджувала імплікативний простір американської поезії XX століття у лінгвокогнітивному аспекті. Поетику імпліцитних смислів художнього твору в своїй дисертаційній роботі розглядає М.М. Нагорна. У німецькомовному дискурсі когнітивно-прагматичні характеристики імпліцитних смислів досліджувала Л. Р. Безугла.

Об'єктом нашого дослідження є імплікатури в англійській та українській мовах.

Предметом дослідження є класифікація типів імплікатур відповідно до стилістичних фігур мови, що є засобами їх створення.

Метою пропонованої розвідки є прагматичний аналіз та ідентифікація типів імплікатур, що утворюються через умисне порушення принципу Кооперації Г.П. Грайса. Для досягнення поставленої мети потрібно виконати такі **завдання**:

1) навести класифікацію імплікатур Е. Рольфа та Г.П. Грайса;

2) розробити детальну характеристику можливих типів імплікатур, які створюються при порушенні максим Г.П. Грайса, а саме максими Якості, Кількості та Способу та використання стилістичних фігур мови;

3) дати визначення метафоричній, евфемістичній та антифразисній імплікатурам, що виникають при недотриманні умов максими Якості;

4) проілюструвати реалізацію та інтерпретацію метафоричних, евфемістичних та антифразисних імплікатур на прикладах прислів'їв, приказок, усталених порівнянь, ідіом української та англійської мов.

Ілюстративним матеріалом слугують фольклорні тексти української та англійської мов, що добиралися методом суцільної вибірки з таких збірок українського фольклору як "Українські приказки, прислів'я і таке інше" М. Номиса, "Прислів'я та приказки" М. Пазяка, "Кращі прислів'я та приказки українського народу" О.А. Попова, словника стійких народних порівнянь О.С. Юрченка, А.О. Івченка. Прислів'я, приказки, усталені порівняння та ідіоми англійської мови добиралися із наступних пареміологічних словників: The Penguin Dictionary of Proverbs (ed. By R. Fergusson), The Concise Oxford Dictionary of Proverbs (ed. by J. Simpson, J. Speake), The Oxford Dictionary of English Proverbs (ed. by William George Smith), 101 American English Idioms by Harry Collis.

Наукові результати. Херберт Поль Грайс після прочитання циклу лекцій у Гарвардському університеті в 1967 р. та публікаціями "Logic and Conversation"; "Futher Notes on Logic and Conversation" [6, 7] вводить поняття імплікатури. Науковець визначає імплікатуру як реальний смисл непрямого (або неконвенційного) висловлення. На відміну від пресупозиції і фонових знань імплікатура стосується не дискурсу в цілому чи його структурно-тематичних блоків, а висловлень, розташованих поряд, визначаючи їх логіко-змістовий зв'язок. Найповніша класифікація імплікатур належить німецькому лінгвісту Ескарду Рольфу, що представлена на рисунку 1 [11, с. 124]:

©M. Maslyuk 2014

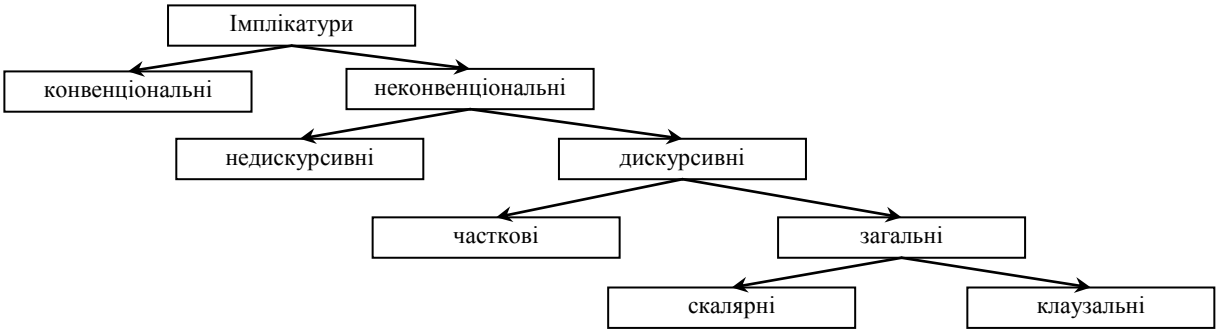

Рис. 1. Класифікація імплікатур Е. Рольфа

Мовознавець услід за Г.П. Грайсом поділяє імплікатури за критерієм ‘конвенціональність – неконвенціональність’. Конвенціональність визначається як відповідність слів і граматичних конструкцій загальноприйнятому смислу, тобто наявність конвенціональних імплікатур осягається інтуїтивно [7, с. 25, 31]. Семантичним різновидом конвенційних імплікатур є пресупозиції – ретроспективні інференції з висловлення, що вказують на фонові знання мовця про факти дійсності. Проте, на відміну від імплікатур, пресупозиція має ретроспективний характер і зберігає своє значення при запереченні пропозиції: $p \rightarrow q$; $\sim p \rightarrow q$.

Неконвенціональні імплікатури поділяються на дискурсивні й недискурсивні імплікатури – залежно від того, які максими покладені в основу їхнього виведення: дискурсивні виводяться на основі принципу Кооперації та дискурсивних максим, недискурсивні – на основі інших максим естетичного, соціального або морального роду.

Виводячи дискурсивні імплікатури, адресат опирається на конвенціональне значення слів, принцип Кооперації та максими, контекст висловлення, фонові знання й той факт, що вся ця інформація є доступною для обох комунікантів [7, с. 31].

Дискурсивні імплікатури поділяються на часткові (*particulized*) і загальні (*generalized*), які розмежовуються за критерієм залежності від контексту [7, с. 32]. На думку Е. Рольфа, критерієм розмежування часткових і загальних імплікатур є інтендованість: часткові імплікатури – інтендовані, загальні – ні.

Часткова й загальна імплікатури протиставляються дослідниками як S-імплікатура (*Speaker-Implicature*) і U-імплікатура (*Utterance-Implicature*) [11, с. 128], авторизована й неавторизована [8, с. 44], актуальна й потенційна імплікатури [5, с. 55]. Якщо передача S-імплікатури входить в інтенцію адресанта, то U-імплікатура є висновком адресата або третьої особи з пропозиції висловлення незалежно від наміру адресанта, причому цей висновок є факультативним.

Загальні імплікатури поділяються на клаузальні й скалярні. Клаузальні не пов’язані з лексико-граматичною шкалою і виводяться із цілого висловлення, тоді як скалярні імплікатури відносяться до лінійної множини мовних одиниць, упорядкованих за ступенем інформативності [10, с. 138].

Оскільки мовець свідомо вкладає імпліцитний смисл у своє висловлювання, то можна стверджувати, що **імплікатура** – це розкодована інтенція невербалізованої інформації, трансляція якої уможливлюється у результаті навмисного порушення мовцем максим принципу комунікативної співпраці Г.П. Грайса.

Принцип Кооперації Поля Грайса включає чотири максими, а саме: 1) максиму Якості, тобто принцип спілкування, згідно з яким мовець має говорити тільки те, у чому абсолютно впевнений, при цьому він може довести правильність своїх слів; 2) максиму Кількості, що спонукає говорити тільки по суті, тобто щоб за мінімуму слів було передано максимум інформації; 3) максиму Релевантності, відповідно до якої співрозмовники мають не відволікатися від теми розмови; 4) максиму Манери або Способу, яка наголошує, що слід говорити послідовно, зрозуміло та однозначно [7, p. 26 – 27]**.**

У повсякденній комунікації ці максими часто порушуються, що створює різні типи імплікатур. Так, при недотриманні умов максими Кількості мовець вдається до повторень, образного перебільшення або навпаки зменшення чи й замовчування інформації. Це зазвичай відбувається при використанні таких стилістичних фігур, як тавтологія, гіпербола, літота, еліпсис, апосіопеза. Отже, відповідно утворюються **тавтологічні, гіперболічні, літотичні, еліптичні, апосіопезні імплікатури**.

Максима Способу полягає в ясності висловлювання своїх думок, послідовності й організованості, тобто в уникненні незрозумілих пояснень, двозначності чи нелогічності. Порушуючи її, мовець використовує алюзії, перифрази, оксиморони. Таким чином, утворюються **алюзивні, перифразові й оксиморонні імплікатури**.

У нашій науковій розвідці ми детально розглянемо типи дискурсивних S-імплікатур, що виникають при недотриманні умов максими Якості принципу Кооперації Поля Грайса. Порушуючи максиму Якості, мовець зазвичай використовує метафоричні звороти, антифразисні вирази, евфемізми. При цьому, ще раз варто наголосити, що мовець свідомо ігнорує постулатами принципу Кооперації, выдтак створення **метафоричних, евфемістичних та антифразисних** S-**імплікатур** входить в його інтенцію.

Розпочнемо з метафоричного висловлювання. Нас цікавить метафора саме з прагматичної точки зору, а отже процес створення метафоричної імплікатури та механізм її розкодування. Метафорична імплікатура акцентує увагу на аналізі інтенції продуцента метафори й розглядає перенесення значення як функціонування нового смислу, закладеного адресантом у висловлювання.

Отже, **метафорична імплікатура** – це функціонування нового смислу, відмінного від буквального, що зумовлюється навмисним порушенням постулату Якості принципу Кооперації, імпліцитне значення якого ми маємо проінтерпретувати за допомогою розумових операцій мислення.

Ілокутивна сила метафори забезпечує асиміляцію адресата з отриманою інформацією, впливаючи на нього через відчуття. Відношення значення висловлювання і значення, що вкладає мовець, зумовлене знаннями про умови спілкування та володіння спільними з мовцем фоновими уявленнями.

Конвенціональна метафорична імплікатура випливає із загальноприйнятого смислу слів і граматичних конструкцій навіть поза контекстом. У мові кожного народу є фразеологічні вислови, які є конвенціональними метафоричними імплікатурами, наприклад: *аршин проковтнути* (імплікатура – триматися неприродно прямо); *багато води утекло* (імплікатура – минуло багато часу); *біла ворона* (імплікатура – людина, яка виділяється серед інших чимось незвичайним); *закопувати талант у землю* (імплікатура – не розвивати свої природні здібності); *dressed to the teeth* (бути дуже елегантно одягненим), *all thumbs* (дуже незграбна, неповоротка людина); *get away clean* (уникнути покарання).

Прагматичний ефект метафори зумовлений її імпліцитністю, яка залучає адресата до співтворчості й сприяє успішності комунікації. Конструювання метафоричного смислу в дискурсі полягає в тому, що в процесі продукування метафоричних мовленнєвих актів адресант інтендує за допомогою експліцитного новий пропозиціональний смисл – метафоричну пропозицію, та змушує адресата шукати його у висловленні. З точки зору теорії Г.П. Грайса, виникає ситуація, коли очевидна хибність експліцитного смислу висловлення свідчить про експлуатацію максими Якості [2, с. 11].

Загальне уявлення про значення метафоричного висловлювання передає наступна формула: мовець висловлює речення типу S є P, маючи на увазі метафорично, що S є R. Висловлювання S є R і утворює метафоричну імплікатуру [3, с. 97].

Наведемо приклади метафоричних імплікатур, що передаються за відповідними моделями-формулами S = P: *Час – найліпший лікар, Своя хата – своя правда, Місяць – козацьке сонце, Ремесло – золоте дно, Слова – полова, а праця – диво, Hunger is the best cook, Honesty is the best policy, Virtue is its own reward, All of life is a struggle*. При розкодуванні значення цих імплікатур ми отримуємо значення S = R. При цьому варто пам'ятати про S-імплікатуру і U-імплікатуру (визначення яких наводилось вище): смисл, що був закладений адресантом, і який виводиться різними адресатами повідомлення, може не збігатися. Тому імплікатури будуть мати множину значень R_1 {…} R_n.

Наступним типом імплікатури, що виникає при недотриманні постулату Якості принципу Кооперації Грайса є евфемістична імплікатура.

Евфемістична імплікатура – це висновок адресата, що зумовлений розкодуванням реального смислу засобу вторинної номінації з відносно позитивною конотацією, що використовуються для заміни непристойних, небажаних чи заборонених найменувань.

Не можна не погодитися з О.Й. Шейгал, яка передає сутність евфемістичної субституції у такий спосіб: "Евфемістичне перейменування являє собою результат своєрідного компромісу між семантикою (відбиття сутності денотата) і прагматикою (відбиття інтересів мовця). Евфемізмом позначається щось, що за логікою речей слід було б оцінити негативно, але інтереси мовця змушують оцінити це позитивно, і в той же час вимога максими якості не дозволяє видавати явно чорне за біле. Вихід із цієї ситуації один: визнати чорне чорним, але при цьому зробити вигляд, що воно все-таки не дуже чорне, а, скоріше, лише трохи чорне" [4, с. 189].

У ролі евфемістичних імплікатур як експресивно-стилістичних засобів ошляхетнювання мови часто виступають фразеологізми, усталені вислови, що використовуються замість висловів із негативним оцінним компонентом.

Наприклад, коли ми говоримо про такі неприємні явища, як смерть, фізичні або моральні вади, злочини, ми часто вдаємося до відповідних евфемістичних імплікатурних замін. Наприклад, замість слова померти вживаються такі фразеологізми як *піти до Бога; піти до праотців, відійти у небуття*; *to breath one's last breath, to depart this life, to pay one's debt to nature, to go to one's last home, to go the way of all flesh, to join the majority, God's acre*; замість убити – *вкоротити віку*; *send somebody to glory;* збожеволіти – *блекоти наїстися*; *be out (take, leave) of one's senses, go nuts*; брехати – *думкою багатіти, відливати кулі*; *feed someone a line; string someone along;* образити – *зачепити возом*; зраджувати – *наставляти роги*; *sell someone down the river;* нажитися незаконним шляхом – *нагріти руки, зловити рибку в каламутній воді*.

Евфемістичний мовленнєвий акт виражається формулою, що є аналогічною до метафоричної: S є P, а саме імплікатура, яку мовець виводить, позначається як S є R.

На відміну від метафоричних та евфемістичних імплікатур, антифразисна імплікатура спостерігається у висловлюваннях, що нібито мають позитивну оцінку, яка все ж таки заперечується. Характерними їх ознаками є пропозиціональна імплікація P → ~ P, ~ P → P, тобто іронічне переосмислення та суб'єктивна оцінка. Наприклад: *Добра як з курки молока, а з верби петрушки; Користь як з цапа вовни; Like as chalk and cheese; Like as the devil loves holy water*.

Отже, **антифразисну імплікатуру** визначаємо як небуквальні аспекти значення, які не визначаються безпосередньо конвенціональною структурою мовних виразів (мовним кодом), а навпаки сприймається в протилежному розумінні.

Антифразисна імплікатура – це смисл, що виводиться на основі перенесення за контрастом і виражає глузливо-критичне ставлення адресанта до предмета зображення. Вона утворюється через умисне порушення максими Якості принципу Кооперації, оскільки стверджуючи P мовець має на увазі протилежне йому R. Антифразисна імплікатура може належати як до дискурсивних, так і до конвенційних імплікатур.

Дискурсивна антифразисна імплікатура актуалізується в дискурсі мовцем і виводиться адресатом у процесі інтеракції. Поза дискурсом цю імплікатуру зрозуміти практично неможливо, наприклад: *Розжалобився,*

як вовк над поросям – від'їв ніжки та й плаче; Пожалів вовк кобилу – зоставив хвіст і гриву; The wolf was sorry for the mare and ate her up with love and care.

Конвенційна антифразисна імплікатура сприймаються адресатом як звичайний смисл, що випливає із загальноприйнятого значення слів і граматичних конструкцій, тому, щоб вивести її, треба зробити певне інтелектуальне зусилля, наприклад: *Користь як з торішнього снігу; As welcome as snow in harvest; Пара як миша з волом; Приятель як свиня мішкові, Like as an apple to an oyster*. Отже, імплікатурою цих антифразисів є антонімічне значення антецедента, що в контексті набуває протилежного значення, карикатурності, дисгармонії, навіть абсурдності.

Розглянемо ряд конвенційних антифразисних імплікатур, що представлені усталеними порівняннями: *As fierce as a lion of Cotswold, As fierce as a lion with a white face, As bold as a Lammermoor lion; Відважний як заєць*. Їх пресупозицією є наші фонові знання, що *the lion of Cotswold, a lion with a white face, a Lammermoor lion* – це перифраза вівці, а заєць – уособлення зовсім несміливої істоти. Відповідно до формули пропозиціональної імплікації $P \rightarrow \sim P$, $\sim P \rightarrow P$, де за P ми беремо ознаку могутності й сміливості, отримуємо значення прямо протилежне висловленому. Отже, врахувавши пресупозицію висловлювання, антифразисною імплікатурою є виведений смисл "боязка людина", тобто ці усталені порівняння характеризують несміливу, слабодуху людину.

Висновки. Імплікатура не є властивістю мови, а наслідком порушення мовцем максим спілкування принципу Кооперації Г.П. Грайса, а також використанням певних стилістичних фігур мови, які є засобами створення імплікатур.

Отже, основними типами імплікатур відповідно до цих двох складових є метафоричні, евфемістичні, антифразисні (порушення максими Якості), апосіопезні, тавтологічні, гіперболічні, літотичні, еліптичні (порушення максими Кількості), алюзивні, перифразові та оксиморонні імплікатури (порушення максими Способу).

Смислова інтерпретація фольклорних текстів, тобто розкодування реального значення або виведення імплікатур з прислів'їв, приказок, усталених порівнянь, ідіом української та англійської мов здійснюється на основі врахування конкретного контексту, спільних фонових знань співрозмовників, а також етнокультурних особливостей семантики цих висловлювань. Це зумовлює взаємодію експліцитних та імпліцитних компонентів змісту певного висловлювання. Таким чином, імплікатурно реалізована інформація, переплітаючись з експліцитною, відіграє суттєву роль у досягненні мовцем своєї комунікативної мети й дозволяє виводити з повідомлення мовця змістові компоненти, які, будучи не сказаними, набувають важливого значення.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Флорій Сергійович Бацевич. – К.: Видавничий центр "Академія", 2004. – 344 с.
Batsevich F.S. Osnovi komunikativnoĭ lingvistiki : pidruchnik / Floriy Sergiyovich Batsevich. – K. : Vidavnichiy tsentr "Akademíya", 2004. – 344 c.
2. Гончарова Н.Н. Когнитивные основания интерпретации иносказания на уровне дискурса (на материале англоязычных художественных текстов) : автореф. дис… канд. филол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки" / Наталия Николаевна Гончарова; МГЛУ. – М., 2001. – 24 с.
Goncharova N.N. Kognitivnyye osnovaniya interpretatsii inoskazaniya na urovne diskursa (na materiale angloyazychnykh khudozhestvennykh tekstov) : avtoref . dis… kand . filol . nauk : spets . 10.02.04 " Germans'kiye yazyki " / Nataliya Nikolayevna Goncharova; MGLU . – M., 2001. – 24 c.
3. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / Иван Павлович Сусов. – Винница: "Нова Кныга", 2009. – 271с.
Susov I. P. Lingvisticheskaya pragmatika / Ivan Pavlovich Susov. – Vinnitsa: "Nova Knyga", 2009. – 271c.
4. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса: монография / Елена Иосифовна Шейгал. – М.: Гнозис, 2004. – 326 с.
Sheygal Ye.I. Semiotika politicheskogo diskursa: monografiya / Yelena Iosifovna Sheygal . – M.: Gnozis , 2004. – 326 s.
5. Gazdar G.J.M. Pragmatics: Implicature, Presupposition and Logical Form / G.J.M. Gazdar. – N.Y.: Academic Press, 1979. – 186 p.
6. Grice H.P. Futher Notes on Logic and Conversation / H.P. Grice // ders. Studies in the Way of Words. – Cambridge (Mass.), L.: Harvard Univ. Press, 1991. – P. 41 – 57.
7. Grice H.P. Logic and Conversation / H.P. Grice // ders. Studies in the Way of Words. – Cambridge (Mass.), L.: Harvard Univ. Press, 1991. – P. 22 – 40.
8. Hirschberg J. A Theory of Scalar Implicature / Julia Hirchberg. – New York : Garland, 1991. – 220 p.
9. Keller R. Rationalität, Relevanz und Kooperation / R. Keller // Liedtke F. Implikaturen. Grammatische und pragmatische Analysen / Frank Liedtke. – Tübingen : Narr, 1995. – P. 5 – 18.
10. Levinson S.C. Pragmatik / S.C. Levinson; ins Dt. üb. von M. Wiese. – Tübingen: Niemeyer, 2001. – 476p.
11. Rolf E. Sagen and Meanen: Paul Grices Theorie der Konrersations im-plikaturen. / Eckhard Rolf // Opladen: Westdt. Ver.1, 1994. – 269 p.

Maslyuk M. The eduction of the implicature types in the Ukrainian and English languages

Abstract. The article presents the implicature classification in the modern linguistics. The author identifies the notions of metaphoric, euphemistic and antiphrastic implicature types. The thorough attention is paid to the process of implicatures elicitation. The paper provides eleven possible implicature types that are formed due to the violation of Grice's maxims: maxim of Quality, maxim of Quantity and maxim of Manner. The examples which illustrate the metaphoric, euphemistic and antiphrastic implicature types are taken from the English and Ukrainian folklore.

Keywords: *implicature, Gricean maxims, Cooperative Principle, violation of maxims, metaphoric implicature, euphemistic implicature, antiphrastic implicature*

Маслюк М.Г. Выделение типов импликатур в украинском и английском языках

Аннотация. Приводя классификацию импликатур в современной лингвистике, автор определяет понятие метафорического, евфемистического и антифразисного типов импликатур. Особенное внимание в статье сосредоточивается на выделении одиннадцати типов импликатур, возникающих в результате не соблюдения максим принципа Кооперации Г.П. Грайса. Исследование импликатур проводится на материале фольклора английского и украинского языков.

Ключевые слова: *импликатура, максимы Грайса, принцип Кооперации, нарушение максим, метафорическая импликатура, евфемистическая импликатура, антифразисная импликатура*